

DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2021-27-2-9>
УДК 122/129

Руслана Коперльос

Відношення «викладач-студент»: нелінійність взаємодії особистостей

Ідея розгляду нелінійності взаємодії особистостей у відношенні «викладач-студент» зумовлена переходом науки від класичного до неklasичного і постнеklasичного етапів її розвитку. Парадигмальні зрушення, що вимагають змістовно-сислової експлікації відношення «викладач-студент» в певному дискурсі пов'язані із синергетичною дослідницькою програмою і формуванням складного та нелінійного стилів наукового мислення. Оскільки існує низка підходів до філософсько-методологічного дослідження відношення «викладач-студент», то можна говорити про низку ускладнень, адже кожен із компонентів цього відношення показує багатоманітність своїх взаємодій тощо. Саме через це і не існує єдиного розуміння проблеми відношення «викладач-студент», яке можна було б застосовувати відносно різних контекстів. На основі нелінійного підходу до розуміння відношення «викладач-студент» розкривається нелінійність кожного з компонентів цього відношення та їхній взаємовплив один на одного. З'ясування проблемного спектру терміну «особистість» в статті здійснювалося на основі вивчення класичних та сучасних досліджень. Методологічний ракурс, через який відбувалося дослідження, дав цілісне уявлення про розуміння нелінійності характеристик особистості у обох з компонентів цього відношення. З'ясовано, що тлумачити особистість нелінійно можна лише у її взаємодії з іншими, саме тому будь-яка особистість, яка задіяна в освітньому процесі, буде набувати нелінійних характеристик. З'ясовується значення розуміння нелінійності характеристик особистості в сучасному постнеklasичному дискурсі та досліджується методологічний потенціал нелінійного підходу до розуміння особистості. На основі синергетичного підходу виведено розуміння нелінійності характеристик особистостей як активних суб'єктів відношення «викладач-студент», які здатні до самоорганізації, саморозвитку, саморегуляції, самоаналізу та самореалізації, і є носіями нелінійного стилю мислення.

Ключові слова: освіта, особистість, нелінійність, викладач, студент, синергетичний підхід.

Вступ

Метою статті є переосмислення класичного розуміння відношення «викладач-студент» через розкриття нелінійності особистості обох компонентів цього відношення, де вони постають суб'єктами, що здатні до самоорганізації, саморозвитку, саморегуляції тощо та є носіями складного нелінійного мислення. Актуальність даної теми вбачається у тому, що синергетичний підхід до розуміння особистості як активного суб'єкта сучасної постнекласичної раціональності застосовується враховуючи перспективу взаєморозвитку та взаємовпливу всіх компонентів відношення «викладач-студент». Завданням даного дослідження є розкриття розуміння нелінійності особистостей обох компонентів відношення «викладач-студент» в сучасному постнекласичному дискурсі за допомогою синергетичного підходу.

Говорячи про ступінь розробки даної проблеми варто зауважити що, попри існування великої кількості літератури, де більшою чи меншою мірою висвітлюються різні аспекти тлумачення відношення «викладач-студент», все ж таки стан її наукового осмислення не можна вважати завершеним, особливо в умовах сучасної освіти. І не лише тому, що проблема нелінійності особистості компонентів відношення «викладач-студент», не була окремим предметом дослідження, але й через те, що низка дослідників залишала поза увагою нелінійний та синергетичний підходи, які дають змогу сприймати викладача та студента як суб'єктів, здатних до самоорганізації, саморозвитку, саморегуляції, самоаналізу та самореалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає значну кількість визначень поняттю «особистість», наприклад: в «Філософському енциклопедичному словникові» зазначено, що «Особистість – аспект внутрішнього світу людини, що характеризується унікальністю та відкритістю; реалізується в самопізнанні та самотворенні людини та об'єктивується в артефактах культури» [Крилова 2002: 457–458]; А. Маслоу визначає особистість як таку, що має здатність до самоактуалізації [Maslow 1970]; М. Бахтін вважає, що особистість – це процес (і результат) постановки людини як суб'єкта в ключову позицію в світі «великого досвіду» [Бахтин 2000] тощо.

Т. Кичкирук стверджує, що хоч і існує безліч визначень особистості, але в кожному визначенні є своя специфіка. По-перше, це індивідуальні відмінності кожної людини; по-друге, це поведінка людини, яка корелюється мотивами та впливає на взаємодію у суспільстві; по-третє, характеристики особистості, які стабільно проявляються в різних ситуаціях; по-четверте, особистість розглядається як цілісна система [Кичкирук 2016].

Роль синергетики як методології дії у неоднозначних освітніх ситуаціях

В умовах сучасного світу, і не тільки з точки зору постнекласичної науки та постнекласичної раціональності, але й дистанційного навчання, маємо розуміти, що, як і викладач, так і студент, вимушені функціонувати в нелінійних, нестійких умовах тощо, і саме це породжує новий рівень вимог до методології дослідження взаємодії відношення «викладач-студент». Стан розвитку сучасної філософії освіти характеризується зміною наукової парадигми. Все частіше під час дослідження освітніх процесів та учасників освітнього процесу в сучасних умовах науковці використовують нелінійний підхід, який насамперед передбачає багатоваріантність шляхів розвитку як самого освітнього процесу так і його учасників, та/або можливість вибору альтернативних шляхів взаємодії між учасниками відношення «викладач-студент». Зміна методологічних підходів зумовлена тим, що розвиток сучасного освітнього процесу, зокрема в умовах дистанційного навчання, характеризується як нестабільний, нерівноважний, нелінійний тощо.

Особливе місце в міждисциплінарних дослідженнях посідає синергетика як науковий напрям, основним завданням якого є пізнання закономірностей, що лежать в основі процесів самоорганізації систем різної природи. Ідеї, концепти, принципи, тощо, сформульовані в синергетиці, мають величезний вплив на розвиток усього наукового знання. Вони транслюються у різні науки, є своєрідними «атракторами», сферами тяжіння смислу, інтересу, інновацій у полі сучасного наукового дискурсу. Тому актуальною проблемою філософії науки є дослідження смислу і значення цих концептів, вивчення їх динаміки в сучасному науковому дискурсі, експлікація їх інтерпретаційних та інноваційних можливостей. Особливо актуальним завданням у цьому контексті, зокрема, в сучасних реаліях дистанційного навчання, є аналіз сучасних освітніх процесів, а саме їх учасників.

Методологічною складовою дослідження буде рефлексія двох рівнів організації людського життя: засобів (соціальне, психічне тощо) та «життєвого світу» (просторово-часовий фактор). Оскільки світ в якому живе особистість нелінійний і відкритий, то людина як складний елемент світу, який насправді є складною системою, опиняється в нелінійних ситуаціях нестабільності й розвитку з однієї сторони – еволюції, та власного життя – з іншої. В такій ситуації особистість зобов'язана перестати бути пасивним спостерігачем та проявити себе як активний суб'єкт, який усвідомлює нестабільність, відповідно до якої навіть малі флуктуації роблять відкриті й непередбачувані сценарії/ситуації/події. В такому випадку розуміємо те, що суб'єкту залишається лише обира-

ти серед множини можливостей та/або можливих сценаріїв розвитку того чи іншого явища, події тощо, найбільш бажаний або пріоритетний сценарій, який, у свою чергу, відкриє наступну нову множину непередбачуваних подій та сценаріїв. У цьому аспекті беремо до уваги розуміння терміну «нелінійність» О. Князевої та С. Курдюмова як «багатоманітність шляхів еволюції, наявність вибору з альтернативних шляхів і визначеного темпу еволюції, а також необхідність еволюційних процесів» [Князева, & Курдюмов 2002: 364–365]. Методологія синергетики дає змогу принципово змінити різноманітні підходи до розуміння суті відношення та взаємодії між викладачем та студентом, і навпаки. Крім того розглянути, проаналізувати, тощо, непередбачувані «стрибки», складних взаємодій окремих складників відношення «викладач-студент».

Тобто, в період нестійкості саме випадковості належить вибір подальшого розвитку подій і саме особистість здатна до такого вибору. Тому можна говорити, що саме особистість, що здатна до саморозвитку і перебуває в стані «необхідності» та «випадковості», за допомогою нелінійного мислення, що притаманне їй, здатна розмежувати ці діалектичні протилежні категорії і виділити нелінійний зв'язок нестійкості та рівноваги. Тут має місце синергетичний підхід, що сприяє зняттю розриву між «зовнішнім» світом і «внутрішнім» світом людини, аналізу взаємодії складних нелінійних систем особистості та соціуму тощо. Оскільки складна нелінійна система здатна сама себе організувати, то дієвість малих збурень у період нестійкості суспільства має місце.

Постнекласична наука є людиномірною, тобто при будь-якому дослідженні уникнути або абстрагуватися від участі людини неможливо, адже людська діяльність тісно пов'язана зі складними людиновимірними системами: соціальними, політичними, економічними, екологічними, освітніми та ін. Крім того, в постнекласичній науці роль синергетики зростає, а разом з цим починають аналізуватися інноваційні процеси освітніх систем за допомогою синергетичного підходу. Але варто звернути увагу на те, що синергетичну методологію можна застосовувати в освітній галузі, тільки тоді коли філософія освіти розглядає освітні процеси як такі, що самоорганізуються [Добронравова, 2017]. Саме синергетика може найбільш змістовно описати складні нелінійні процеси в освіті, дослідити її неупорядкований характер, і як наслідок, вирішити багато проблем в галузі освіти.

Варто також зазначити, що застосування синергетики в освітньому просторі стає предметом дослідження багатьох науковців, зокрема: А. Шевцов, В. Буданов, В. Кізіма, В. Кушнір, І. Добронравова, І. Єршова – Бабенко, Л. Бевзенко, Л. Горбунова, М. Левківський, Н. Батечко, Н. Кочубей, О. Вознюк, П. Саух, С. Клепко та інші.

Нелінійні аспекти включення особистості у відношення «викладач – студент»

Новизна мого дослідження полягає в тому, щоб переосмислити розуміння особистості компонентів відношення «викладач-студент» як такі, що є нелінійними та взаємодіють теж нелінійним чином. У такому випадку можна говорити про викладача та студента як активних суб'єктів освітнього процесу, які здатні до самоорганізації, саморозвитку, саморегуляції, самоаналізу та самореалізації, як і в відношенні «викладач-студент», так і окремо один від одного, особливо це помітно в умовах дистанційного навчання.

Нелінійний підхід дослідження особистості дозволяє тлумачити та сприймати особистість як активний суб'єкт свого та інших проявів здатного до самоорганізації, саморегуляції та саморозвитку. Такий активний суб'єкт здатен регулювати, організовувати життєві прояви інших особистостей, впливати на їхню самоорганізацію та саморозвиток, але тут ми матимемо на увазі вплив активного суб'єкта на пасивний (лінійний підхід).

У монографії «Синергетика освіти», авторами якої є О. Вознюк, М. Левківський, П. Саух, зазначається те, що нині представникам освіти треба навчитися вносити в навчальний процес самоорганізуючий та творчий характер, а не намагатися долати хаос знань навчального процесу та особистості. В роботі простежується ідея того, що потрібно брати до уваги не тільки те, що навчальний процес носить нелінійний характер, але й те, що система освіти формується на чотирьох основних компонентах [Вознюк, та ін. 2004]:

- 1) об'єкт освіти – студент;
- 2) мета освіти;
- 3) навчання (виховання, розвиток);
- 4) засоби освіти – викладачі та інші.

Коли ми розглянемо ці компоненти через призму синергетичного підходу, то отримаємо, наприклад, цілісність процесу навчання та ймовірнісний результат навчання, творчу та самостійну роботу об'єкта освіти, нелінійний та складніший характер особистості об'єктів та засобів освіти та багато чого іншого.

Синергетичний підхід дослідження особистості дозволяє тлумачити та сприймати особистість як активний суб'єкт свого та інших проявів здатного до самоорганізації, саморегуляції та саморозвитку. Такий активний суб'єкт здатен регулювати, організовувати життєві прояви інших особистостей, впливати на їхню самоорганізацію та саморозвиток, але тут ми матимемо на увазі вплив активного суб'єкта на пасивний (лінійний підхід).

Аналіз особистісно-орієнтованої парадигми в цьому питанні дозволяє дійти висновків, що синергетичний підхід до поняття особистості є надзвичайно актуальним для розуміння кардинальної трансформації класичного розуміння особистості, яка потребує врахування синергетичних принципів її самоорганізації як відкритої системи, а дослідження питання саморозвитку особистості саме у контексті синергетичної парадигми дасть змогу включити уявлення про важливість зовнішніх і внутрішніх, економічних, екологічних, соціальних, політичних, освітніх тощо потреб людини, важливість яких відповідно до пріоритетності особистість сама обирає для себе.

Оскільки особистість є нелінійним феноменом, то вже є носієм нелінійного мислення, тому сучасна освіта та наука мають не тільки навчати нелінійно мислити, але й розуміти що це мислення в постнекласичній особистості вже змінило лінійне, а отже опиратися на принципи лінійного мислення не тільки не ефективно, але й не раціонально. Саме тому мають змінюватися методи і засоби дослідження відповідно до особливостей постнекласичного нелінійного активного суб'єкта, який є носієм нелінійного мислення. Крім того, варто орієнтуватися на методологічні принципи і пізнання, що зумовлені існуванням відкритого й нелінійного світу, що здатен до самоорганізації та саморозвитку, через що тут є важливим та фундаментальним нелінійний підхід до:

- формування цілісного бачення світу (філософська рефлексія, ймовірнісне сприйняття, діалогічність сприйняття, тощо);
- сприйняття особистості та особистостей як нелінійних активних суб'єктів суспільства, світу та власного саморозвитку;
- здатності нелінійної особистості розрізняти та відокремлювати лінійні та нелінійні принципи дослідження складності, темпоральності, цілісності, саморозвитку та самоорганізації світу завдяки нелінійному мисленню.

Особистість зобов'язана перестати бути пасивним спостерігачем та проявити себе як активний суб'єкт, який усвідомлює нестабільність, відповідно до якої навіть малі флуктації роблять відкриті й непередбачувані сценарії/ситуації/події. В такому випадку розуміємо те, що суб'єкту залишається лише обирати серед множини можливостей та/або можливих сценаріїв розвитку того чи іншого явища, події тощо, найбільш бажаний або пріоритетний сценарій, який, у свою чергу, відкриє наступну нову множину непередбачуваних подій та сценаріїв. Саме синергетичний підхід вказує, що не індивідуальні впливи, а колективні відіграють значну та вирішальну роль у спрямуванні та трансформації соціуму, тобто тут ключовою є коеволюція людини з людиною, людини з природою, людини з суспільством, викладача з студентом, студента з викладачем.

Використання синергетичного підходу до тлумачення нелінійності особистостей кожного з компонентів відношення «викладач-студент» передбачає виявлення їх активності, діалогічності, самостійності, творчості, ініціативності та виявлення їх волі до вибору стратегії здійснення освітнього процесу. Крім того, ми можемо говорити про стиль викладання та спілкування, які обирає викладач на основі своїх особистісних орієнтирів і які вплинуть на атмосферу відношення «викладач-студент». І навпаки, стиль спілкування, який обирає студент по відношенню до викладача, є самостійним вибором на основі власних переживань і міркувань. «Через це в основі спілкування викладача і студента мають бути такі мотиви: професійний обов'язок, інтерес до особистості студента, бажання його зрозуміти, допомогти тощо» [Кобальчинська 2019: 117]. Це і є тим, що належить саме нелінійній особистості, тобто активному суб'єктові зі складним нелінійним мисленням, що здатен до самоорганізації, саморегуляції тощо.

До розуміння нелінійності особистостей відношення «викладач-студент» слід враховувати:

- 1) Самоорганізацію. Здатність обирати та/або діяти певним чином відповідно до своїх пріоритетів, симпатій тощо, самокритика, самовдосконалення, самозміна та самопрояв себе у процесі навчання;
- 2) Стан нестійкості нелінійного середовища. Тобто можливість вибору, що є важливою життєвою якістю, але ця можливість містить у собі нестабільні та непередбачувані наслідки такого вибору;
- 3) Відкритість, саморозвиток та самодетермінація. Тобто, здатність до саморозвитку та самоорганізації потенційних станів у певних взаємозв'язках та володіння власними можливостями для саморозвитку разом з навколишнім середовищем та в середині нього;
- 4) Атракторність, тобто, об'єктивні тенденції розвитку освітнього процесу, як в соціальному, так і в інших аспектах.

Таким чином, говорячи про нелінійність особистості мається на увазі, що це активний суб'єкт у такій взаємодії як відношення «викладач-студент», «вчитель-учень», так і загалом «людина-суспільство-світ», який здатен до самоорганізації, саморозвитку, саморегуляції, самоаналізу та самореалізації, що здатен обирати серед множини можливостей та можливих сценаріїв розвитку, найбільш бажаний або пріоритетний сценарій.

Загалом можна говорити про високий евристичний потенціал різних підходів до розуміння особистості, але варто пам'ятати про потребу в більш детальних дослідженнях розуміння саме нелінійності особистості.

Висновки

В добу постнекласичної раціональності варто говорити про нелінійну особистість та її вплив на розвиток та формування нелінійного суспільства та нелінійного світу. Але варто пам'ятати і про зворотній зв'язок, адже кожен з елементів відношення «людина-суспільство-світ» здатен до самоорганізації, саморозвитку, саморегуляції та самореалізації, а отже і до взаємовпливу з нестабільними і непередбачуваними наслідками цього впливу. Очевидним є методологічний потенціал осмислення особистості як окремого індивіда, так і особистостей групи, колективу, суспільства тощо. Зокрема те, що нелінійною особистість буде лише у взаємодії, взаєморозвитку, спілкуванні тощо з іншими.

Говорячи про кожного з елементів відношення «викладач-студент», варто мати на увазі, що вони здатні до самоорганізації, саморозвитку, саморегуляції та самореалізації, а отже і до взаємовпливу з нестабільними і непередбачуваними наслідками цього впливу. Таким чином, завдяки синергетичному підходу з'ясується, що викладач та студент є нелінійними особистостями з складним нелінійним стилем мислення відношення «викладач-студент» тобто, є активними суб'єктами, здатними до самоорганізації, саморозвитку, саморегуляції, самоаналізу, самореалізації, творчості, активності, вибору стилю поведінки та спілкування один із одним тощо.

Результати дослідження свідчать, що як викладач, так і студент, які є безпосередніми учасниками освітнього процесу, можуть проходити через нелінійну та нестійку взаємодію. Така нелінійність та нестійкість можуть бути викликані впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, і можуть привести до нової взаємодії: виникнення структурних змін, існування граничних циклів, хаосу, непередбачуваних взаємодій та результатів тощо. За вказаних умов виникає потреба принципового перегляду не тільки відношення між студентом на викладачем, але й всього освітнього процесу у сфері філософії освіти та науки. Значні методологічні можливості відкриваються перед філософією науки та освіти у зв'язку з розвитком синергетики, синергетичного та нелінійного підходів. Врахування категорій та принципів синергетики, зокрема нелінійності, дає змогу поглянути на філософію освіти, зокрема, учасників освітнього процесу: викладача, студента, вчителя, учня та освітній процес загалом, інакше. Синергетичний та нелінійний підходи дають можливість усвідомити закони розвитку складного та нелінійного процесу освітньої діяльності, зрозуміти перебіг освітніх процесів, прогнозувати можливі наслідки дій та приймати правильні рішення, що є особливо актуально в умовах дистанційного навчання.

Посилання:

- Бахтин, М. М. (2000). К философским основам гуманитарных наук. *Автор и герой. К философским основам гуманитарных наук.* (с. 227–231). Санкт-Петербург: Азбука.
- Вознюк, О. В., Левківський, М. В., & Саух, П. Ю. (2004). *Синергетика освіти. Монографія.* Київ: Б.в.
- Добронравова, І. С. (2017). *Практична філософія науки: збірка наук. праць.* Суми: Університетська книга.
- Кичкирук, Т. В. (2016). Нелінійна модель особистості: виклики глобалізованого світогляду. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, (12), 58–60.
- Князева, Е. Н., & Курдюмов, С. П. (2002). *Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомирь.* Санкт-Петербург: Алетейя.
- Кобальчинська, Є. О. (2019). Умови ефективності «Я-висловлювання» в педагогічній взаємодії. *Педагогічна майстерність викладача вищої школи*, 110–119.
- Крилова, С. (2002). Особистість. *Філософський енциклопедичний словник.* (2002). Київ: Абрис, 457–458.
- Maslow, A. H. (1970). *Motivation and Personality.* 2nd ed. New York : Harper and Row.

References:

- Bakhtin M. M. (2000). To the philosophical bases of the humanities. [In Russian]. *The author and the hero. To the philosophical bases of the humanities.* (pp. 227–231). Saint-Petersburg: Azbuka.
- Dobronravova, I. S (2017). *Practical philosophy of science: a collection of scientific works.* [In Ukrainian]. Sumy: Universitetska knyga.
- Knyazeva, E. N, & Kurdyumov, S. P (2002). *Fundamentals of synergetics. Regimes with aggravation, self-organization, tempomirs.* [In Russian]. Saint-Petersburg: Aleteya.
- Krylova, S. (2002). Personality. [In Ukrainian]. *Philosophical encyclopedic dictionary.* Kyiv: Abris, 457–458.
- Kychkyruk, T. V (2016). Nonlinear model of personality: challenges of globalized worldview. [In Ukrainian]. *Current issues of philosophy and sociology* (12), 58–60.
- Kobalchynska, Ye. O. (2019). Conditions for the effectiveness of «I-expression» in pedagogical interaction. [In Ukrainian]. *Pedagogical skill of a high school teacher*, 110–119.
- Maslow A. H. (1970). *Motivation and Personality.* 2nd ed. New York : Harper and Row.
- Vozniuk, O. V, Levkivsky, M. V, & Saukh, P. Yu. (2004). *Synergetics of education. Monograph.* [In Ukrainian]. Kyiv.

Ruslana Koperlos. «Teacher-student» relationship: nonlinearity of interaction of individuals

The idea of considering the nonlinearity of interactions between personalities in «teacher-student» relationship is determined the transition of science from classical to non-classical and post-classical stages of its development. Paradigmatic shifts that require semantic explication of the «teacher-student» relationship in a certain discourse are associated with a synergetic research program and the formation of complex and nonlinear styles of scientific thinking. Since there are a number of approaches to the philosophical and methodological study of the

«teacher-student» relationship, we can talk about a number of complications, because each of the components of this relationship shows the diversity of their interactions and so on. That is why there is no single understanding of the problem of the «teacher-student» relationship, which could be applied to different contexts. Based on a nonlinear approach to understanding the teacher-student relationship, the nonlinearity of each of the components of this relationship and their interaction with each other is revealed. Clarification of the problematic spectrum of the term «personality» in the article was based on the study of classical and modern research. The methodological perspective through which the study took place gave a holistic view of the understanding of the nonlinearity of the features of personality in both components of this relationship. It was found that a person can be interpreted as nonlinear only in his interaction with others, that is why any person involved in the educational process will acquire nonlinear characteristics. The importance of understanding the nonlinearity of personality characteristics in modern post-classical discourse is clarified and the methodological potential of the nonlinear approach to understanding personality is investigated. Based on the synergetic approach it is revealed the understanding of nonlinear characteristics of personalities as active subjects of the «teacher-student» relationship, who are capable to self-organization, self-development, self-regulation, self-analysis and self-realization, and are carriers of nonlinear thinking.

Key words: *education, personality, nonlinearity, teacher, student, synergetic approach.*

Коперльос Руслана, кандидат філософських наук, асистент кафедри філософії та методології науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна). Сфера наукових інтересів: філософія освіти, філософія науки, філософія біології, філософія екології.

E-mail: koperlosr@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-4896-2407>

Koperlos Ruslana, PhD in philosophy, assistant professor of the Department of Philosophy and Methodology of Science at Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine). Research interests: philosophy of education, philosophy of science, philosophy of biology, philosophy of ecology.

E-mail: koperlosr@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-4896-2407>